

III SEMINARI LLIGAMS: PAISATGES I FORTIFICACIONS

Jordi Esteve Rubió Coromina (Becari FI-B de la Universitat de Girona)

Actes

Aquest 2010 el seminari permanent de Lligams ha obert les portes a l'estudi de les fortificacions a Catalunya i a la seva integració dins del paisatge. Però també, i de manera molt important, a l'ús que tenen avui uns elements patrimonials que han perdut la seva funció original. Els historiadors ens han il·lustrat

de Calonge, literalment engolida per un complex residencial dels anys cinquanta que va substituir un projecte de l'arquitecte barceloní possiblement més integrador amb el territori. Molt a la vora, a Calonge, el castell medieval ha experimentat una important

III SEMINARI LLIGAMS: PAISATGES I FORTIFICACIONS

1 crèdit
lliure elecció

PRESENTACIÓ

Aquest seminari aborda de d'una perspectiva històrica les transformacions del paisatge a través de l'evolució i els canvis en les fortificacions que han marcat els diferents períodes del nostre país. Des de les construccions defensives del món ibèric, algunes tan evidents com les del poblat d'Ullastret i de Castell, fins a les defenses construïdes en la passada Guerra Civil el nostre territori guarda encara vestigis de diferents moments històrics on l'home s'ha vist empès a defensar-se. Aquest seminari unirà les ponències científiques amb les visites pràctiques als elements defensius més representatius del paisatge del nord-est català.

ACTIVITATS MAIG 2010

Dilluns 17 a les 11h	Ponència-visita: La Girona de la tarδοantiguitat Lloc: Sala de Graus de la Facultat de Lletres (Pl. Ferrer i Mora 1) Guia: Josep M ^a Nolla Brufau (Catedràtic d'Arqueologia de la UdG)
Dimarts 18 a les 15h	Conferència: La patrimonialització de l'arquitectura militar Lloc: Sala de Graus de la Facultat de Lletres Ponents: Josep Burch, Gabriel Alcalde i Gemma Domenech (Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural)
Dimecres 19 a les 12h	Conferència: La fortificació moderna, tot un "paisatge" estratègic Lloc: Sala de Graus de la Facultat de Lletres Ponent: Pablo de la Fuente (Doctor en Història Moderna)
Divendres 21 a les 9h30	Ponència-visita: El poblat ibèric d'Ullastret. Una fortalesa de l'antiguitat Lloc: Sala d'actes del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret Guia: Gabriel de Prado (Tècnic arqueòleg)
Dissabte 22 a les 8h30	Visita guiada: Fortalesa de Salses al Rosselló i de Bellaguarda a El Pertús *Sortida del pàrquing de la copa de Girona (confirmació obligatòria, places limitades)

INSCRIPCIONS: Cal enviar un e-mail a lligams@gmail.com indicant nom i cognoms, DNI, nivell d'estudi i universitat i fer l'ingrés de 5€ al següent número de compte: 2081-0200-58-3300013570

PREU: Gratuït per al públic en general (excepte la visita del dia 22 de maig) i 5€ per als estudiants que vulguin obtenir el certificat de reconeixement d'1 crèdit de lliure elecció (assistència mínima del 80% de les activitats).

COORDINACIÓ: Ricard Expósito, Andrea Ferrer i Jordi Rubió
SECRETARIA: Xavier Bosch, Oriol de Batlle i Lluís Company
DISSENY I DIFUSIÓ WEB: Pere Joan Casellas i Gil Piella

ORGANITZA:

Associació de recerca,
investigació i difusió de la història

Universitat de Girona

Ajuntament de Girona

ICRPC
Institut Català de Recerca
en Patrimoni Cultural

Cartell del seminari Paisatges i fortificacions

Disseny: P.J. Casellas

amb el funcionament

i l'ús militar de les fortaleses des de l'època antiga i fins a la moderna i contemporània. Els arqueòlegs ens han aprofitat, amb visites sobre el terreny, el coneixement directe de les fortificacions, les muralles, les torres de guaita caminant per una evolució continua dels instruments bèl·lics a cavall de la història que feia i fa evolucionar encara avui els sistemes de defensa.

Aquesta herència que ens han deixat les diferents civilitzacions, forma part, avui, d'un patrimoni que sovint es troba en risc. Un patrimoni en desús que en alguns casos s'ha vist engolit per una massa de construccions modernes que l'han desnaturalitzat. Per això, el seminari ha volgut donar veu als tècnics de patrimoni. Ben poc sentit tindria abordar les fortificacions des de tots els períodes històrics sense preocupar-nos després de la seva conservació i patrimonialització avui.

En aquest sentit, Josep Burch i Gemma Domenech ens van oferir una conferència on s'exposaven els destins de molts elements defensius de la província de Girona que han experimentat notables alteracions al llarg dels anys. Són significatius, per exemple, els canvis soferts per la torre Valentina de Sant Antoni

transformació que li ha fet perdre tota interpretació o visualització de les seves dimensions per esdevenir un espai d'activitats lúdiques per al turisme de costa.

Ben diferent és el cas de les muralles de Girona, a les quals ens hem aprofitat de la mà de Josep Maria Nolla. Allí, les darteres intervencions han tendit a consolidar i donar les dimensions originals a l'element i l'espai. Les parts més malmeses s'han reconstituït buscant una clara distinció entre l'estructura original i la moderna permetent-ne al mateix temps la seva visita. No s'ha pogut evitar, emperò, una imaginació excessiva en les restauracions anteriors que inventaren murs i alçades ben allunyats de la realitat històrica.

Pablo de la Fuente, historiador especialista en la història militar de l'època moderna, ha aprofundit en el coneixement de la fortalesa de Bellaguarda i la seva evolució dins del curs dels esdeveniments que marca el Tractat dels Pirineus (1659). I, per agradable sorpresa dels participants a la visita guiada organitzada per Lligams a la fortalesa del Pertús com a tancament de les activitats del seminari, poguérem gaudir de nou del coneixement i les explicacions sobre el terreny d'aquest historiador.

PONENCIA-VISITA 1: *El poblat ibèric d'Ullastret. Una fortalesa de l'antiguitat.* (Visita guiada: **Gabriel de Prado. Tècnic arqueòleg/Text: Jordi Vivo. Professor associat de la UdG**)

enguany el seminari de Lligams tingué un important vessant pràctic on l'aula es disposà a l'aire lliure per poder gaudir d'una explicació sobre el terreny que respon bé al títol de la proposta de treball: Paisatges i fortificacions. Així han estat les intervencions de Josep Maria Nolla a Girona i Gabriel de

Detall de les muralles d'Ullastret
Foto: R. Expósito

Prado al Puig de Sant Andreu d'Ullastret. En aquesta breu descripció volem donar les línies principals que van estructurar la visita a les muralles del poblat ibèric d'Ullastret.

Ullastret és un gran poblat ibèric del Baix Empordà situat en un turó que s'eleva 30 metres per damunt de totes les terres que l'envolten. Presenta un desnivell suau pel vessant de l'interior, a l'oest, mentre que a llevant i migjorn el pendent és molt més abrupte. Disposava d'una posició estratègica que afavoria la defensa del poblat. Amb la seva situació terra endins, es trobava a redós de la primera línia de mar i de les incursions que poguessin venir per aquesta via, però alhora estava relativament proper a la costa per tal de facilitar els intercanvis comercials. En aquest context, el poblat es va proveir d'una muralla perimetral que envoltava tot el jaciment encerclant el puig de Sant

Andreu, gairebé ocupat en la seva totalitat pel poblat ibèric almenys des del segle IV aC. Es tracta de la fortificació més gran de Catalunya i, també, la més ben conservada. Iniciada a la segona meitat del s. VI aC, va patir una gran ampliació durant la primera meitat del segle IV aC i va deixar d'utilitzar-se en el context de l'abandonament del poblat, en el trànsit del segle III al II aC, coincidint amb l'arribada i els primers moments de presència romana en aquestes terres.

Un dels aspectes que més caracteritza la muralla ibèrica d'Ullastret és el seu conjunt de torres. Separades entre elles amb una distància regular de entre 28 i 29 metres, presenten una estructura troncocònica i es localitzen totes al vessant oest, on la suavitat del pendent comportava que fos el costat més vulnerable. Arranjaments posteriors, transformaren la planta d'una de les torres, que passà de circular a ser de planta poligonal. Trobem, però, també una torre de planta circular amb funcions de vigilància i control del territori a la part alta del puig, que fou reaprofitada pel castell que s'hi bastí en època carolíngia. La pedra utilitzada per a la construcció de la muralla es troba ben a prop, en dues pedreres localitzades al nord i al sud del turó, quedant la primera integrada dins del recinte emmurallat amb l'ampliació del segle IV aC.

Segons Gabriel de Prado, la solidesa de les muralles havia de ser, a més d'un element defensiu evident, un factor dissuasori per a possibles atacants i devia tenir també un marcat caràcter simbòlic que remarcava el poder i la força de la comunitat que l'havia construït, de la mateixa manera que moltes altres muralles del món mediterrani antic.

Petita fortificació carolíngia i església de St. Andreu
Foto: R. Expósito

CONFERÈNCIA 2: *La fortificació moderna, tot un "paisatge" estratègic. Els orígens geoestratègics de la Reial Plaça de Guerra de Sant Ferran de Figueres.*

(Pablo de la Fuente. Doctor en Història Moderna)

Atès el títol del seminari, el propòsit de la conferència era entrar en la relació entre fortificació i territori. Al cap i a la fi, el paisatge és una percepció del territori. El llarg debat per a la implantació del que fou la Reial Plaça de Guerra de Sant Ferran de Figueres és una qüestió paradigmàtica per tal d'il·lustrar el tema.

Si Perpinyà, capital del Rosselló, havia estat la plaça forta més important de Catalunya fins a la Guerra

Pati d'armes del castell de Sant Ferran de Figueres
Foto: P.J.Casellas

dels Segadors, la nova frontera delimitada pel Tractat dels Pirineus (1659) comportà que el virrei Mortara pensés en Figueres, la ciutat més important de l'Empordà, com a nova plaça forta principal fronterera.

Tota una sèrie de qüestions van fer entendre que la fortificació de la vila de Figueres no era, militarment, una bona solució. Fins i tot la fortificació més que una defensa podia arribar a transformar-se en un anell constrictor. Atesa la importància de la ciutat com a centre productor i distribuïdor d'oli, la implantació d'una zona polèmica al voltant suposaria la tala de les oliveres, tot un contrasentit entre l'imperatiu militar i la realitat social i econòmica.

Per aquest motiu sorgiren tota una sèrie d'alternatives de fer fortificacions ex novo a la muntanya de Caputxins (primera alternativa i, alhora, emplaçament final de Sant Ferran), al pas de les Moles a la vora del riu Muga o al Corral del Comte, paratge encaixat entre

el riu Llobregat d'Empordà i el Camí Ral. La gran despesa de començar una fortificació del no-res, va fer que s'estudiés la fortificació de petits nuclis a prop del Camí Ral com Cabanes o Vilabertran. També dins d'aquesta línia, es proposà la conversió de Peralada en plaça forta, però dins d'un discurs estratègic diferent. S'abandonava la idea d'una defensa a cavall de la principal via de penetració, i es plantejava un canvi del panorama estratègic a partir de la presa de la fortalesa francesa de Bellaguarda, clau de les collades del Pertús i Panissars, passos principals de l'Albera. Amb Bellaguarda en mans espanyoles, el nucli de resistència principal podia ser Peralada, molt més propera al port de Roses, per tant, de més fàcil socors, i que tancava la via secundària de penetració pel coll de Banyuls. Però de fet, aquesta alternativa fou efímera. Conquerida per les tropes espanyoles el 1674, fou perduda la campanya següent.

Totes aquestes idees quedaren en paper mullat durant el segle XVII, en plena decadència de l'imperi espanyol. L'entronització dels Borbons i els dos Pactes de Família amb el seus parents francesos retardaren la solució. No fou fins a mitjan segle XVIII que la fortalesa de Sant Ferran, dissenyada per l'enginyer Zermeño, donà consistència defensiva a la frontera. Emplaçada a la muntanya de Caputxins, tal com un segle enrere havia defensat el general Juan del Castillo, la fortalesa fou dissenyada per ser un ambiciós mitjà de resposta estratègica. Molt sofisticada tècnicament, aquest disseny respon en part a la idea que la fortificació pogués ser defensada per milicians, tropes indígenes amb perfils militars baixos. Igualment, destaca la gran quantitat de tropes muntades que la fortalesa pot aquarterar i que són garantia per tal d'evitar una maniobra de desbordament d'aquest nucli de resistència.

Defenses Sant Ferran
Foto: P.J.Casellas

VISITA GUIADA 3: *El castell de Bellaguarda.*
(Visita guiada: Pablo de la Fuente. Doctor en Història moderna/Text: Xavier Bosch. Llicenciat en Història)

El 25 de setembre d'enguany Lligams ha fet una visita guiada al castell fronterer de Bellaguarda. Aquesta fortalesa d'època moderna s'alça sobre les restes d'un castell medieval que servia per protegir els territoris del regne de Mallorca de la Corona catalanoaragonesa. En l'època moderna fou un dels ele-

Socis de Lligams durant la visita a Bellaguarda
 Foto: X. Bsoch

ments defensius clau del regne de França per tal de protegir la nova frontera dibuixada arran del Tractat dels Pirineus (1659), en la qual el rei de França adquireix els comtats del Rosselló, el Conflent i part de la Cerdanya. La fortalesa fou construïda pels enginyers militars Saint Hilaire i el marquès de Vauvan entre el 1670 i el 1688. El castell podia tenir una dotació de 1.200 soldats i unes cavallerisses per a 150 cavalls, però en temps de pau hi mantenien una guarnició d'entre 500 i 600 homes. La seva situació geogràfica li permetia cobrir el coll de Panissars (antiga via romana i medieval) i el coll del Pertús. Aquesta última via de comunicació serà la que rebrà més atencions. Es tracta del pas principal per travessar els Pirineus i els enginyers hi dedicaran un tractament especial ja que estava molt més ben coberta per les bateries del castell. La situació estratègica de la fortalesa, al capdamunt d'un cim granític, li impedia disposar de fonts naturals. Per fer-hi front, es varen construir un conjunt de cisternes per tal d'emmagatzemar l'aigua de la pluja i així garantir la disponibilitat d'aigua durant els setges. Amb tot, les cisternes es van demostrar insufi-

cients i es va construir un pou de 63 metres al bastió de Saint André. El punt feble de Bellaguarda és la concentració dels elements defensius i d'habitatge en només 14 hectàrees, cosa que provoca que les condicions higièniques siguin molt minses durant el setges. Per aquest motiu, la fortalesa es va perdre uns quants cops per culpa de les malalties que patiren els defensors.

La visita es féu d'una forma magistral pel guiatge i explicacions de l'historiador Pablo de la Fuente, membre de l'associació Fortaleses Catalanes. Es va visitar el conjunt arqueològic conegut com els Trofeus de Pompeu, un fortí exterior de la fortalesa, les galeries antimines dels terraplens (amb la fauna típica del lloc, sorprenentment abundant!), algunes estances de l'interior de la fortalesa com el forn, encara en ús pels habitants del Pertús, i una de les cisternes que s'han conservat i recentment s'ha fet visitable. En l'estança d'accés a la cisterna s'han conservat força bé pintades i escrits dels antics soldats de la fortalesa que ens permeten reflexionar que, darrere de xifres fredes tan característiques de la Història com la del nombre de soldats que albergava la fortalesa, hi ha la vida d'unes persones.

Muralles del castell de Bellaguarda
 Foto: R. Expósito